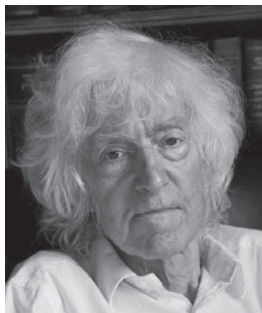

Derek Parfit (1942-2017)

Sjećam se da sam kao student ime Dereka Parfita uglavnom povezivao s njegovim zanimljivim misaonim eksperimentom u kojem on zamišlja da je njegov mozak prepolovljen i da je svaka polovica transplantirana u jedno od tijela dvojice ljudi stradalih u nesreći. Parfita je zanimalo što bi se s njim dogodilo u takvoj situaciji, ali nijedan od ponuđenih odgovora nije smatrao zadovoljavajućim. Premda nije dovodio u sumnju da bi preživio transplantaciju (jer ljudi mogu preživjeti čak i kada nemaju jednu polovicu mozga), odgovor prema kojem bi preživio u samo jednom od dvaju tijela, smatrao je, bio je zasnovan na arbitrarnosti (jer zašto ne u onom drugom?). No jednako tako mu je bio neprihvatljiv i odgovor prema kojem bi preživio i u jednom i u drugom tijelu (je li riječ o ubojstvu ili samoubojstvu ako jedan od rezultirajućih pojedinaca ubije drugoga?). Parfit je pažljivom analizom na koncu došao do neobičnog i kontroverznog zaključka da je pitanje o tome što bi se s *njim* dogodilo prazno pitanje te da identitet nije bitan za preživljavanje.

Meni su ovakve filozofske zagonetke oduvijek bile zabavne i stimulirajuće, ali ono što sam tada često gubio iz vida jest da im je pogrešno pristupati kao nekakvoj mentalnoj vježbi, izoliranoj od stvarnog svijeta, već da ih nerijetko treba sagledati u širem kontekstu i da njihova rješenja mogu imati dalekosežne posljedice za mnoge druge stvari koje ljudi smatraju važnima. Vjerujem da mi je zato i promaknuo kontekst koji je Parfit vrlo jasno opisao: “Ako prestanemo vjerovati da je naš identitet ono što je bitno, to može utjecati na neke od naših emocija, poput našeg stava prema starenju i smrti. A ... možda ćemo morati promijeniti naše stavove o racionalnosti i moralnosti.” Raspravljajući dakle o egzotičnim primjerima poput gore navedenog, Parfit

nije samo nastojao naučiti nešto o nama samima, nego su mu njegova razmatranja poslužila i kao osnova za neke daljnje zaključke o tome kakav bi trebao biti naš odnos prema budućnosti i prema drugim ljudima te kakva je priroda naših razloga za djelovanje.

Derek Parfit rodio se u Kini 1942. godine, ali već se u prvim godinama života s roditeljima preselio u Oxford. Interes za filozofiju razvio je relativno kasno, i to nakon što mu je u ruke dospjela knjiga Davida Wigginsa o problemu osobnog identiteta. Taj će problem Parfita na dulje vrijeme sasvim zaukupati, a glas o sebi proširiti će svojim izrazito originalnim i nesvakidašnjim uvidima o toj temi koje će uskoro objaviti u svom prvom članku. Izuzev njegovih gostujućih predavanja na Harvardu, Rutgersu i Sveučilištu New York, najveći dio života provest će na koledžu All Souls u Oxfordu, gdje će i napisati svoju prvu knjigu *Reasons and Persons* (1984). Upravo će ga ta knjiga, koju mnogi smatraju remek-djelom suvremene filozofije, staviti uz bok najvećim svjetskim imenima. Parfit će na njoj raditi petnaestak godina i sve do njezina izlaska, ne računamo li prethodno spomenuti članak, neće gotovo ništa objaviti. Ipak, mnogi njegovi kolege bili su upoznati s osnovnim sadržajem i već su naslućivali da je riječ o materijalu koji će otvoriti neke, do tada sasvim nepoznate filozofske dimenzije.

Prema svjedočenjima onih koji su mu bili bliski, Parfit je danonoćno bio posvećen filozofiji, a one svakodnevne stvari za koje je vjerovao da mu samo oduzimaju dragocjeno vrijeme – poput kupovanja odjeće, prehrane i higijene – pokušavao je izvršavati što učinkovitije. Tako je uvijek kupovao iste košulje, jeo istu hranu, a oblačenje i pranje zubiju uglavnom bi obavljao čitajući ili razgovarajući o filozofiji. Uvijek je nesebično čitao i komentirao radove svojih kolega, a njegove su kritičke opservacije – osim što su bile korisne i oštromne – nerijetko prelazile granice omanje knjige. Filozof Shelly Kagan u predgovoru jedne svoje knjige napisao je da ju je morao proširiti za više od stotinu odlomaka kako bi mogao razmotriti sve one opaske koje mu je Parfit uputio.

Parfit je bio iznimno cijenjen među svojim kolegama, a neki od njih su tvrdili, čemu sam jednom zgodom imao priliku svjedočiti, da se najbolje stranice iz moralne filozofije koje su ikada napisane nalaze u četvrtom poglavlju knjige *Reasons and Persons*. Naši sadašnji izbori i postupci, Parfit tamo primjećuje, ne samo da mogu značajno utjecati na to kakav će život imati buduće generacije, nego također mogu određivati i identitet onih ljudi koji će tek postojati. No iz te naizgled lako prepoznatljive činjenice, Parfit pokazuje, proizlaze neki teško rješivi moralni paradoksi i problemi. Tako Parfit ovaj posljednji dio knjige započinje razmatranjem onoga što on naziva “problemom neidentiteta” – problema koji se javlja u slučajevima u kojima

nije sasvim jednostavno objasniti zašto bi bilo moralno pogrešno stvoriti život niže kvalitete ako bi to bio jedini život koji neka pojedinačna osoba uopće može imati.

Možda je u tom kontekstu najilustrativniji primjer žene koja se oglašuje na savjet liječnika da pričekala sa začecem dok njezin zdravstveni problem ne bude sasvim uklonjen. Unatoč spoznaji da bi – prolongiranjem začeca za svega nekoliko mjeseci – rodila sasvim zdravo dijete, ona se ipak ne odlučuje za tu opciju te izabire začeti dijete s invalidnošću. Dok bi većina ljudi vrlo vjerojatno bila sklona moralno osuditi navedeni postupak, i to s obrazloženjem da on nije u interesu djeteta, Parfit misli da je za takve moralne kvalifikacije teško pronaći uvjerljivo opravdanje. Pod pretpostavkom da je život njezina djeteta, usprkos invalidnosti, i dalje vrijedan življenja, proizlazi da mu nije nanescena nikakva šteta: jer da je poslušala savjet liječnika i pričekala sa začecem nekoliko mjeseci, žena bi u tom slučaju rodila neko drugo dijete, što znači da njezino sadašnje dijete zapravo nikada ne bi ni postojalo.

Mogući izlaz iz ove poteškoće Parfit vidi u konzekvencijalističkom pristupu, argumentirajući da radnje poput gore opisane dovode do suboptimalnih rezultata pa su stoga moralno pogrešne u impersonalnom smislu. Ali takvo rješenje, on odmah upozorava, također nije sasvim zadovoljavajuće zato što otvara sasvim novu vrstu problema i obvezuje nas da prihvatimo neke apsurdne, protuintuitivne i “odbojne” zaključke, poput onoga da je veća populacija u kojoj ljudi imaju život “jedva vrijedan življenja” bolja od manje populacije u kojoj ljudi imaju vrlo visoku kvalitetu života. Premda opisane ideje danas nekome možda neće tako izgledati, one su u to vrijeme bile nešto sasvim novo i različito od svega o čemu se do tada raspravljalo. Tako se Jonathan Glover, također poznati etičar, prilikom jednog svog posjeta Odsjeku za filozofiju u Rijeci prisjetio do koje je mjere bio iznenađen i intelektualno ushićen kada ih je Parfit na njihovu zajedničkom seminaru prvi puta izložio: “Svi smo mi već tada znali da je Parfit neka vrsta genija.” Unatoč mnogim drugim interesima, problem neidentiteta Parfit nikada nije sasvim ostavio po strani, a tome svjedoči i činjenica da je dan prije smrti časopisu *Philosophy and Public Affairs* poslao nedovršen članak o svojim najnovijim stavovima o ovom problemu, nadajući se da će od recenzenata dobiti korisne primjedbe. Članak je objavljen nekoliko mjeseci kasnije.

Jednom kada napustimo stav da je osobni identitet ono što je važno, Parfit je tvrdio, uočit ćemo da je udaljenost između nas i drugih znatno manja nego što nam to ponekad izgleda. Shvatit ćemo da imamo manje razloga biti usredotočeni isključivo na sebe ili da imamo barem jednako toliko razloga brinuti se i o dobrobiti drugih ljudi. No to gledište Parfit nije branio samo

u akademskim okvirima, već se ono odražavalo i u njegovu svakodnevnu životu. Bio je izrazito osjetljiv na patnju drugih, čak i ako se radilo o patnjama koje su u tom trenutku bile već daleka prošlost. Tako jedan filozof izvještava da se Parfit jednom prilikom vidno uznemirio kada je pomislio na sve ono što su proživljavale žrtve Prvog svjetskog rata.

Parfit je, međutim, bio svjestan da njegovu osnovnu zamisao o nevažnosti osobnog identiteta mnogi neće lako prihvatiti. Ovdje nije riječ samo o tome da je većini ljudi u psihološkom smislu izrazito teško izbrisati granicu između sebe i drugih, nego i o tome da je Parfitovo razumijevanje prirode praktičnih razloga bilo u potpunoj suprotnosti s prevladavajućim shvaćanjem, koje je potjecalo još od Davida Humea, a prema kojem naše preferencije i želje ne mogu biti podvrgnute kritičkoj evaluaciji razuma. Tvrdnju da imamo *razloga* brinuti se o drugim ljudima i preferirati njihovu dobrobit velika većina filozofa odbacit će s obrazloženjem da razlozi ne mogu prethoditi preferencijama, već iz njih mogu samo proizlaziti. Ako nemaju odgovarajuću želju, hjumovci će reći, ljudi ne samo da nemaju razloga brinuti se za druge, nego se u tom slučaju nemaju razloga brinuti ni za sebe. Parfitu se činilo očiglednim da je takvo gledište pogrešno i bilo mu je posebno teško prihvatiti da bilo tko, a kamoli njegovi kolege među kojima su bili i oni do čijeg je mišljenja posebno držao, u to može vjerovati. Kada ne bi postojale objektivne istine o tome što imamo razloga činiti i o tome što imamo razloga preferirati, Parfit ni u jednom trenutku nije sumnjao, ništa u konačnici ne bi bilo važno. To svoje čvrsto uvjerenje stoga je i odlučio braniti u svojoj drugoj knjizi *On What Matters* (2011).

U ovom, u početku dvosveščanom izdanju, čiji opseg prelazi tisuću i tristo stranica, Parfit je postojanje objektivnih normativnih istina želio dokazati i premošćivanjem nekih već tradicionalnih podjela u moralnoj filozofiji, poput one između kantijanizma, konzekvencijalizma i kontraktualizma. Ako bi se moglo pokazati da su neka najdublja moralna neslaganja rješiva, on je mislio, onda bi to već samo po sebi bio dobar pokazatelj da govor o etičkoj objektivnosti treba shvatiti ozbiljno. Premda je dakle uobičajeno smatrati da predstavnici navedenih tradicija – uslijed njihova različitog naglašavanja pojmova kao što su dužnost, posljedica i pristanak – stoje na suprotnim stranama, njegov je cilj bio osvijestiti da se ovdje radi samo o prividnu neslaganju te da se svi oni, kako je zapisao, “penju na istu planinu”. Parfita su njegova pažljiva analiza i inventivni pristup na koncu doveli do prihvaćanja moralnog principa koji je u sebi sadržavao sve bitne elemente triju navodno konfliktnih shvaćanja moralnosti.

No njegov pothvat ovime nije bio dovršen. Budući da nije smatrao samo da su normativne istine neovisne o ljudskoj prirodi, već i da nisu svodive

ni na što drugo, preostalo mu je suočiti se i s nekim metafizičkim i epistemološkim poteškoćama. Bilo je potrebno, drugim riječima, nešto reći i o samoj prirodi tih istina te načinu njihova spoznavanja. Najveći dio drugog sveska Parfit je posvetio odgovaranju na spomenute izazove, a – zahvaljujući kritičkim osvrtima na upravo te dijelove svog teksta – spoznao je da njegova metaetička shvaćanja uopće nisu toliko udaljena od onih koja su zastupali njegovi glavni oponenti. Ponukan tim otkrićem, odlučio je napisati i treći svezak, u kojem će pokazati na koji je način moguće riješiti metaetički spor između, kako ih se u literaturi obično naziva, ne-naturalista, naturalista i ekspresivista. Objavljivanje tog posljednjeg sveska, međutim, Parfit neće doživjeti.

Ako je suditi prema naslovu njegove knjige, nekome bi moglo zvučati pomalo iznenađujuće Parfitovo priznanje da je na koncu “rekao vrlo malo o onome što je važno”. Ipak, njegov glavni cilj nije bio raspravljati o tome *koje* su stvari važne (tom pitanju je namjeravao posvetiti četvrti svezak), pa ni o tome da određene stvari ljudima *jesu* važne (što je na neki način trivijalna tvrdnja), već je prvenstveno želio pokazati da postoje *razlozi* zbog kojih bi ljudima određene stvari *trebale* biti važne. Jer njegovo je duboko uvjerenje bilo da samo ono što nam treba biti važno uistinu jest važno. Naravno, Parfit je na nekoliko mjesta, ne ulazeći pritom u detalje, vrlo jasno dao naslutiti o kakvim je stvarima riječ. Vidjevši da u ljudima leži ogroman potencijal za neka izvanredna postignuća, smatrao je da je u ovom trenutku ljudske povijesti najvažnije izbjeći kraj čovječanstva. Umanjivanjem patnje drugih i brigom za buduće generacije svatko od nas, Parfit je smatrao, mogao bi doprinijeti tom cilju. Dok za mnoge ljudske patnje iz prošlosti nikada neće postojati opravdanje, ljudska budućnost je još uvijek sasvim otvorena i na svima nama je da odlučimo hoće li čovjekovo postojanje, sveukupno gledajući, na kraju ipak biti nešto dobro.

Smrt Dereka Parfita za svjetsku je filozofsku javnost u nekom smislu veći gubitak nego što je on vjerovao da će ona biti za njega samoga. Kao što je zapisao u svojoj prvoj knjizi: “Moja smrt prekinut će izravnije relacije između mojih sadašnjih iskustava i budućih iskustava, ali neće prekinuti razne druge relacije. ... Sada kada sam to uvidio, moja mi se smrt čini manje lošom.” Parfitova evaluacija vlastite smrti ponovno je rezultat njegova gore spomenutog stava da osobni identitet nije ono o čemu bismo trebali brinuti kada razmišljamo o budućnosti. Gotovo svi mi na smrt gledamo kao na događaj nakon kojega više neće postojati nitko tko će biti identičan nama, ali Parfit nije bio uznemiren tom spoznajom, jer mu je njegovo razumijevanje čovjekova postojanja u vremenu pomoglo da tu činjenicu sagleda u jednom sasvim drugačijem svjetlu. To što će nakon njegove smrti on prestati postojati, Parfit je

vjerovao, nije značilo da će time ujedno prestati postojati i neki drugi, manje čvrsti, oblici psihološke povezanosti između njegovih i nekih budućih iskustava. Bilo mu je sasvim jasno da ta buduća iskustva neće više biti njegova, no također je uvidio da to u konačnici nije presudno. Sudeći prema ogromnom tragu koji je ostavio u filozofskom svijetu, sa sigurnošću možemo utvrditi da povezanost s njegovim djelom još dugo neće biti prekinuta. Dereka Parfita više nema, ali je vlastitu smrt ipak preživio.

Matej Sušnik

Institut za filozofiju
Ulica grada Vukovara 54
10000 Zagreb
matej@ifzg.hr